

Дмитро ГАМАЛІЙ

«ЗГАДАВ ВІН ОГЛАВ БІЛОХАТИЙ, РЯДОК НА ВИГОНІ ТОПОЛЬ...»

Бровари — місто давнє і сучаснє, значний промисловий та сільськогосподарський центр Київської області.

Великий син України Тарас Григорович Шевченко неодноразово бував у Броварах, знав жителів, спілкувався з ними, а згодом згадував у своїх творах.

Поєми і повісті, написані до заслання і в засланні, мають автобіографічний характер. Про це згадує сам поет:

Бог зна колишніі случаї
В душі своїй перебираю
Та списую, щоб та печаль
Не перлася, як той москаль,
В самотню душу.

(«Мов за подушне, оступили», 1848).

Часточка отих «колишніх случаїв», пов'язаних також і з Броварівщиною, і стала метою мого, вже багатолітнього дослідження. Не проминув Шевченко згадати на нашій Броварщині село, в минулому містечко Гоголів, в народі Оглав.

Уперше п'ятнадцятирічний Тарас проїздив через містечко весною 1829 р. у валці дворових поміщика Павла Енгельгардта до Вільно. По дорозі «...от Киева до Броваров, до устройства шоссе, дорога пролегла по болотистым и песчаным местам, так что в сухое время от глубоких и сыпучих песков, а в сырое от топких болот переезд был сопряжен всегда с большими затруднениями, а иногда и с опасностью».

То була частка його важкого і далекого шляху, який: «Попоміряв і я колись — щоб його не мірять!..».

Цим шляхом вів поет героїню поеми «Катерина», знедолену покрятку:

Заплакала, пішла шляхом,
В Броварях спочила,
Та синові за гіркого
Медяник купила.
Довго, довго, сергешная,
Все йшла та питала;
Було ї таке, що під тином
З сином почувала...

(«Катерина», 1838).

Буваючи у наших Броварах, поет розглядав богомільний люд, який ішов на прощі до київських монастирів, і тих, хто повертався

з Києва. Напевне, серед них запримітив жінку, яка мандрувала з сином на Московщину — героїню своєї майбутньої поеми.

У далекому Петербурзі через дев'ять років згадує поет свою зупинку в Броварах у поеми «Катерина».

Від кріпацтва до волі був шлях завдовжки у 24 роки.

Одержавши відпускну 22 квітня 1838 р., Тарас поринув у великий світ мистецтва, поезії та знань.

Далі — Академія мистецтв найвидатнішого тогочасного російського живописця Карла Павловича Брюллова (1799—1852). Тут Шевченко зустрів нашого земляка — гоголівчанина, як «вольноприходящого» полковника у відставці Платона Тимофійовича Бориспольця. Зустріч вилилась у велику і сердечну дружбу на все життя.

Середина травня 1843 р. Тарас Шевченко їде в Україну. Напевне, міняючи коней перед Києвом у Броварах, згадав свою «Катерину». У другій половині червня Шевченко виїздить з Києва на Полтавщину, їхав через Бровари (у Шевченка кругом пишеться «Броварі»), далі Гоголів, Березань, Переяслав, хутір Убіжище до Євгена Павловича Гребінки (1812—1848). Напевне, в Гоголеві зустрічався з Бориспольцем, адже в цей час сюди приїздив Платон.

Із мандрів по Лівобережній Україні наприкінці січня 1844 р. Тарас Григорович повернувся до Києва, а на початку лютого на перекладних, помінявши коней у Броварах, їде до Петербурга через Москву.

22 березня 1845 р. Шевченко одержує звання вільного художника і вдруге вирушає на рідну Україну.

Остання зупинка перед Києвом — Бровари.

Тарас Шевченко, буваючи в Броварах, чув легенду про виникнення назви містечка, згідно з якою вона походить від сполучення двох слів: «бор» — переважно сосновий ліс, який тягнувся від лівого берега Дніпра до Брянщини, і слова «нори» — тобто грабіжники; складені разом вони утворювали «Бровари». І все ж назва походить від польського слова «бровар» (виготовлення та торгівля пивом).

У Івана Котляревського в «Енеїді» є такий вираз «...до броваря дрова таскати». Тобто, до того, хто пиво варив. Ця назва виникла після Люблінської унії 1569 р., коли Польща захопила Київ і лівобережжя Дніпра, насаджуючи не тільки віру, а й мову.

Вже на світ займалось,
Вийшов я з ножем в халяві
З Броварського лісу,
Щоб зарізаться. Дивлюся,
Мов на небі висить
Святий Київ наш великий.
Святим дивом сяють
Храми Божі, ніби з самим
Богом розмовляють.

(«Варнак», 1848).

Наприкінці квітня 1846 р. Шевченко знайомиться з відомим істориком Миколою Івановичем Костомаровим (1817—1885), який тоді читав курс російської історії у першій Київській гімназії, а в університеті з 1-го серпня 1846 р., та за сумісництвом в Інституті шляхетних дівчат.

На початку жовтня Костомаров знайомиться з сім'єю Крагельських. Збирається одружитися з їхнього дочкою Аліною, повне ім'я Аліна-Розалія. Аліна поставила умову женихові, щоб його мати жила окремо. Зі спогадів Крагельської: «Для того, чтобы она не скучала в одиночестве, Николай Иванович придумал купить хуторок вблизи Киева и заранее стал приискивать такой за Днепром, чтобы матушке его было занятие; с детства привыкшая к сельской жизни и хозяйству, она продала свое хозяйство и именье в селе Юрасовка в Острожском уезде Воронежской губернии».

В одній з автобіографій (їх було три) Костомаров згадує: «Шевченко, узнавши, что в Броварах продается небольшое имение с садом, сообщил мне об этом».

29 грудня (1846 р.). Неділя, іде сніг, температура – 2. Хома запряг конячку, і друзі Микола та Тарас поїхали до Броварів. У листі до редактора «Русская старина» М. І. Сементовського у 1880 р. Костомаров писав: «Мы нашли в усадьбе, помещавшейся в самом вышеозначенном местечке, двух пожилых барынь, из которых одна оказалась хозяйкой и владелицей продаваемого участка. Мы провели там полдня до сумерек. Уголок этот мне понравился, и я тогда же сговорился о цене, но, не помню, по каким-то вопросам возникшим из документов на владение, оказалось нужным отложить совершение купчей крепости до весны».

А це спогади гоголівчанина Івана Захаровича Савеленка, 80 років. Розповідав йому дід про те, що Шевченка везли на заслання через Гоголів. І гоголівчани, які добре знали Тараса, обдаровували його подарунками і харчами. Це помилка, Кобзаря везли на заслання через Бровари на Чернігів 5 квітня 1847 р., а сам він їхав через Гоголів востаннє 14 серпня 1859 р.

За сто років у селі спогади, що передавалися з покоління в покоління, обростали легендами. Могло це бути лише в 1859 р. Від Броварів до Гоголева — 18 верст, далі майже стільки ж до Борисполя. З Гоголева поет через Бориспіль поїхав до Переяслава, де зупинився у Андрія Осиповича Козачковського (1812—1889). Далі — Прилуки, Кролевець, Кроми, Москва. Лише 7 вересня він приїхав до Петербурга. Шевченко помер 10 березня (н. ст.) о 5 годині 30 хвилин ранку 1861 р., проживши 47 років. Тепер він назавжди повертається на свою знедолену рідну Україну.

«ОГЛАВ БІЛОХАТИЙ»

У творчості Тараса Григоровича Шевченка село Гоголів (у минулому містечко) займає помітне місце: повісті «Близнець»,

«Княгиня», «Прогулка с удовольствием и не без морали», а поема під умовною назвою «Сотник» повністю присвячена подіям у містечку. Як зазначалося у попередній частині, поряд із назвою «Гоголів» поет використовує назву «Оглав», останньою назвою і донині користуються старі люди села, у першій частині була згадка про те, що Шевченко в Брюллова зустрівся з гоголівчанином Платоном Бориспольцем. Отже, спинимося на цій колоритній постаті. Платон Тимофійович Борисполець (у Шевченка «Бориспольц») народився в містечку Гоголів Остерського повіту Чернігівської губернії в дворянській родині. У друкованих джерелах офіційно зазначено дві дати його народження 1794 р. і 1805 р. Але вони не відповідають дійсності. Знайдені ісповідні відомості церкви Преображення за 1805 р., у них значиться: «Платон 2 года, у исповеди не был, зима». Отже, Платон Борисполець народився у 1803 р.

Платон Борисполець був відданий до 2-го Кадетського Петербурзького корпусу... Закінчивши його у 1823 р., він одержує офіцерське звання. За спогадами російського скульптора, академіка Миколи Олександровича Рамазанова (1815 – 1867), Платон був: «Очень малого роста, с блестящими глазами и большими черными усами». У житті Платон відзначався надзвичайною працездатністю, душевністю, безкорисливістю, за це його дуже поважали друзі. Продовжуючи службу в артилерії, крім своїх прямих обов'язків, він встигав ще й працювати при арсеналі, влаштувавши там креслярську майстерню, а ще в артилерійській технічній школі, щонедільними днями безкоштовно читає механіку та виконує малюнки зброї. Він міг зробити чудову кар'єру на військовому ґрунті, але все це приніс на олтар мистецтва, яке безмежно любив. Рамазанов писав: «Платон Тимофеевич изучал рисование и живопись урывками, между служебными занятиями, и успевал так быстро, что другой, при совершенно правильном ходе учения, не опередил бы его... Для него были доступны масляные краски, образы, пейзажи, портреты, перспектива, акварели, морские виды, жанр, скульптура». У 1839 р. Борисполець залишає військову службу, вийшовши у відставку в чині підполковника, і повністю віддається мистецтву... Це була досить обдарована людина, працююча і добра. Ось чому до нього з такою щирістю ставився Шевченко.

У вересні 1841 р. участь у Академічній виставці беруть разом Борисполець і Шевченко. Вони та кілька інших художників у тому ж і в наступному році виконують замовлення Орловського кадетського корпусу, оформляють іконостас нової церкви.

27 березня 1858 р. Тарас Григорович Шевченко повертається із заслання до Петербурга.

24 квітня робить запис у «Щоденнику»: «В первой зале Академии встретился мне Зимбулатов и Бориспольц, мои старые и искренние друзья. Наскоро обошли мы выставку, отправились к Зимбулатову и время до обеда провели в воспоминаниях».

Було про що згадати друзям. Один через 14 років повернувся з-за кордону зовсім сліпим (Платон Борисполець), другий — після 10 років заслання... Великий художник, побратим Кобзаря, доживав самотнім свій вік далеко від рідного краю, оспіваного великим сином України Шевченком. Помер Борисполець 14 липня 1880 р. Травень, 1849 рік. Кос-Арал. Шевченко піше поему під умовною назвою «Сотник».

Ще в Петербурзі від Платона Бориспольця Тарас чув про пригоду, що сталася з гоголівським сотником. А буваючи в містечку, безпосередньо познайомився з нащадками сотника, бачив його хату і детально описав її:

Отут, бувало, із-за тину
Вилась квасоля по тичині,
Із оболонками вікно
В садочок літом одчинялось,
І хата, бачите, була
За тином, сотникова хата.

(«Сотник», 1849).

Можливо, при ньому збереглися нотатки до поеми та замальовки гоголівських краєвидів. Красиве село, я його ще пам'ятаю з 30-х років, коли бував з батьком у дядька Шевеля Василя. Згадаймо, що поема починається рядками «на вигоні тополі...» і закінчується тими тополями, що мов гоголівські дівчата, стоять на вигоні, чекаючи череду.

Показали мені те місце, де була сотникова хата, недалеко був ставок. У ті роки (1843—1847) у Гоголеві проживали нащадки гоголівського сотника Матвія Соболівського (в народі Соболю) — героя поеми, що сотникував ще в 1725 р. Прототипом героя поеми був син Матвія Петро Соболівський... В основі поеми «Сотник» — реальні події, містечко, його природа, повсякденні турботи жителів.

Автор з позиції народної моралі засуджує вчинок старого сотника... Такі вчинки старих людей завжди засуджують як нежиттєві і аморальні. Поет повністю стає на бік молодих Петра і Насті, використовуючи багатий фольклорний матеріал. Шевченко навмисне не дав твору назви та не вказав прізвищ, бо прикра подія, яка трапилася з сотником, збереглася в пам'яті гоголівчан.

У поемі згадуються й Бровари. Героїня поеми Настуся сама до себе голосно промовляє: «Треба завітчатися, — може, в останній раз, бо він казав, що у Броварах і повинчаємося».

Від Гоголева до Броварів 18 верст. Отже, Петро з Настуссю на добрих конях подолали цю відстань за годину. Та коли старий сотник дізнався, що молодят нема вдома, то:

Перехрестився неборак,
Коня найкращого сідає
І скаче в Київ. — В Броварах
Уже повинчана гуляє
Його Настуся молода!

(«Сотник», 1849).

Як уже зазначалося, у Броварах було дві церкви. Події, описані Шевченком, припадають на другу половину XVIII ст. Коли їхати з Гоголева і в'їжджати в Бровари, то перед першою церквою була церква Святої Трійці, побудована кріпосними селянами Больнично-Троїцького монастиря Києво-Печерської лаври містечка Бровари. Напевне, в ній і повінчалися молоді Петро і Настя.

Перша прозова повість «Княгиня», де згадується Гоголів, написана у Новопетрівському укріпленні в 1853 р. У поемі письменник викриває глибокі суперечності в суспільстві, паразитичне життя частини кріпосників, з одного боку, і злидні кріпосного люду, з іншого.

...Живе у Гоголеві тепла згадка про великого Кобзаря, співця «білохатого Оглава», та його побратима Платона, земляка гоголівчан. Свідчення тому — краєзнавчий музей та пам'ятник Кобзареві в центрі села.

ПАМ'ЯТНИКИ ШЕВЧЕНКОВІ НА БРОВАРЩИНІ

У центрі міста Броварів, де від основного шляху Київ — Чернігів іде відгалуження на село Гоголів, а далі Прилуки, стояла церква Святої Трійці (перебудована у 1859 р., знищена у 1936 р.).

Перед церквою, з боку Києва, на високому постаменті стояло погруддя Олександра II — визволителя.

У 1923 р., за територіальним розподілом України, Броварщина відійшла від Чернігівської губернії до Київської області — Бровари стали районним центром.

На постаменті скинутого імператора броварчани встановили погруддя Тараса Григоровича Шевченка.

Журнал «Глобус» за серпень 1924 р. помістив знімок урочисто відкриття пам'ятника Кобзареві, то відбулося 27 липня 1923 р., з коментарем про те, що «бюст вирізьбив селянин-незаможник з величезного кореня дерева». Як згодом стало відомо, виготовив його бориспільський майстер-скульптор, згодом заслужений майстер народної творчості України Петро Верна (1876 — 1966). На відкритті пам'ятника Великому Кобзареві був державний діяч України Гаврило Одинець (1871 — 1945), 1937 р. репресований.

У тому ж 1923 р. були відкриті пам'ятники Тарасу Шевченку в селах Броварщини: Гоголеві, Требухові, Княжичах. Це були тимчасові пам'ятники, які проіснували недовго.

У Броварах на постаменті від пам'ятника Олександрю II пам'ятник Шевченку простояв до 1939 р. За півтора десятка років зазнав значної руйнації. Тому було виготовлено новий, бетонний. Під час Великої Вітчизняної війни пам'ятник був пошкоджений. У 1946 р. — реставрований.

Бетонне погруддя замінили металевим. На відзнаку 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка скульптор О. П. Олійник створив новий пам'ятник. Виготовлений він у майстернях Київського

обласного відділу Художнього фонду України, встановлений у центрі скверу, що носить ім'я Т. Шевченка, на місці, де колись стояла церква Святої Трійці. Урочисте відкриття відбулося 9 березня 1964 р.

Там, де була поштово-кінна станція, нині кінотеатр ім. Т. Г. Шевченка, на фасаді якого у 1989 р. була встановлена меморіальна дошка з написом: «На цьому місці знаходилась поштово-кінна станція, де часто бував Тарас Григорович Шевченко. У травні 1861 р. тут зупинялася траурна процесія з прахом Великого Кобзаря».

У скверику, де стоїть пам'ятник Кобзареві, неподалік, 18 травня 1991 р. встановлений пам'ятний знак на відзначення 150-ї річниці похорону Шевченка з таким написом: «Через Бровари у травні 1861 р. пролягав останній шлях Т. Г. Шевченка з Петербурга до Канева».

Металева погруддя Т. Шевченка, яке після встановлення у 1964 р. пам'ятника зберігалось у краєзнавчому музеї Броварів, у 1989 р. було передане Гоголеву — його встановлено на постаменті навпроти середньої ніколи і зроблено такий напис:

«І вже в далекім засланні
Згадав він Оглав білохатий,
Рядок на вигоні тополь,
За тином — сотникову
хату».

У березні 1990 р. в Гоголеві відкрито краєзнавчий музей, де чільне місце відведене Великому Кобзареві та його друзові гоголівчанину Платону Бориспольцю.

Броварщина свято береже пам'ять про Тараса Шевченка. І не тільки в пам'ятниках, музеях, назвах вулиць і населених пунктів Броварщини живе пам'ять про Кобзаря, а і в серцях людей. З нагоди 175-ї річниці від дня народження Тараса Григоровича Шевченка на Броварському заводі порошкової металургії відкрито «Кобзареву вітальню».